

Keferstein, Halina

Napływ literatury polskiej na Warmię i Mazury w XIX i na początku XX wieku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-4, 281-286

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAPŁYW LITERATURY POLSKIEJ NA WARMIE I MAZURY W XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

Problemy książki wytwarzanej i gromadzonej na terenie Warmii i Mazur interesowały badaczy w różnym stopniu, zasięgu i zakresie. Najstarsze drukarstwo tych terenów zostało zaprezentowane w fundamentalnej monografii¹ opracowanej przez Alodię Kawecką-Gryczową i Krystynę Korotajową, która również wydała osobno pracę poświęconą braniewskiej oficynie drukarskiej². Drukarzom i zbieractwu ksiąg na Warmii i Mazurach poświęcili uwagę Władysław Chojnacki i Tadeusz Oracki³. Prasę polską od początku XVIII wieku po 1939 rok na interesującym nas obszarze scharakteryzował Tadeusz Cieślak⁴, a wydawnictwem „Gazety Olsztyńskiej” zajął się w swej monografii Jan Chłosta⁵. Zagadnieniem polskich bibliotek ludowych na Warmii i Mazurach i Powiślu poświęcił Jan Wróblewski dwie obszernie monografie⁶.

Nieocenione znaczenie mają prace bibliograficzne rejestrujące produkcję wydawniczą naszego regionu, przede wszystkim Władysława Chojnackiego i Jana Obląka, z późniejszymi do nich uzupełnieniami⁷ oraz inne retrospektywne lub tematyczne bibliografie i wykazy wydawnictw związanych z regionem jak Janusza Jasińskiego⁸ i Jerzego Minakowskiego⁹.

Komunikat wygłoszony na sesji „Związki Warmii i Mazur z ziemiami polskimi w XIX i XX wieku”, Olsztyn 28 XI 1980.

1 Drukarze dawnej Polski. T. 4, Pomorze. Opr. A. Kawecką-Gryczową i K. Korotajową, Wrocław 1962, passim.

2 K. Korotajowa, *Oficyna braniewska*, Olsztyn 1964.

3 Władysław Chojnacki, *Wydawnictwo oraz drukarnia Salewskiego i Pośpieszyńskiego w Ostródzie (1877—1906)*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1963, nr 3, ss. 415—441; T. Oracki, *Rozmówlibym kamień. Z dziejów literatury ludowej i piśmiennictwa regionalnego na Warmii i Mazurach w XIX i XX w.* Warszawa 1976, passim; tenże, *Książka polska na Warmii i Mazurach w latach 1850—1945 (sylwetki bibliotekarzy, księgarzy, wydawców, drukarzy i bibliofiliów)*, Olsztyn 1962, nadb. Biuletynu Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej, ss. 59—74.

4 T. Cieślak, *Prasa polska na Mazurach i Warmii 1718—1939*, Olsztyn 1964.

5 J. Chłosta, *Wydawnictwo Gazety Olsztyńskiej w latach 1918—1939*, Olsztyn 1977.

6 J. Wróblewski, *Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1881—1939*, Olsztyn 1968; tenże, *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843—1939*, Olsztyn 1975.

7 W. Chojnacki, *Bibliografia polskich druków ewangelickich Ziemi Zachodnich i Północnych 1530—1939*, Warszawa 1966; J. Obląk, *Wykaz polskich druków na Warmii za lata 1800—1939*, KMW, 1957, nr 1, ss. 50—61, nr 2, ss. 112—127; W. Chojnacki, *Uzupełnienie do wykazu polskich druków na Warmii* ks. J. Obląka, KMW, 1958, nr 1, ss. 85—96; J. Obląk, *Uzupełnienie do wykazu polskich druków na Warmii za lata 1800—1939*, KMW, 1958, nr 3, ss. 312—324; J. Jasiński, *Dalsze uzupełnienie bibliografii polskich druków na Warmii 1800—1939*, KMW, 1975, nr 4, ss. 449—454.

8 J. Jasiński, *Wykaz czasopism i kalendarzy polskich na Mazurach i Warmii z lat 1718—1939 znajdujących się w bibliotekach krajowych i zagranicznych*, KMW, 1961, nr 2, ss. 274—287.

9 J. Minakowski, *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu oraz ich następstwa*, Rocznik Olsztyński, 1970, nr 9, ss. 194—232 i odb.

Duże usługi oddają do tej pory niektóre prace badaczy niemieckich związane z problematyką książki, że wymienię choćby Hermanna Gruchota, wymagające jednak dużych uzupełnień i aktualizacji stosownie do obecnego stanu wiedzy. Podobnie rzecz się ma z szeregiem artykułów innych uczonych niemieckich¹⁰. Opracowania naukowców polskich mają w większości charakter przyczynkarski i zajmują się zagadnieniami poszczególnych bibliotek¹¹ lub nawet pojedynczych egzemplarzy książek¹².

W opracowanej dotychczas tematyce księgoznawczej dotyczącej naszego regionu w minimalnym stopniu zajmowano się problemem napływu książki i odbioru czytelniczego lektur w języku polskim. Zagadnienie to uwidoczniło się w pracach Jana Wróblewskiego dotyczących działalności TCL. A przecież rozwoju kultury umysłowej nie można charakteryzować bez uwzględnienia książki, która zarówno w przeszłości, jak i ciągle jeszcze dzisiaj jest ważnym elementem komunikacji społecznej. Analiza repertuaru wydawniczego wchłanianego przez określone kręgi czytelnicze daje pojęcie jakie wartości moralne, poznawcze czy literackie zawarte w książkach przyjmowane były przez Warmiaków i Mazurów w ciągu wieku XIX i XX, a nawet i wcześniej. Znajdzie tu miejsce i sprawa języka w odbiorze mieszkańców tych terenów, na których żyła obok siebie ludność dwóch odrębnych nacji. Przebadań napływu książki polskiej pozwoli na zorientowanie się w katalogu lektur ludności rodzimnej, na stwierdzenie jak ta zbiorowość ludzka, która na skutek określonych warunków politycznych, życia i pracy miała ograniczone w ogóle możliwości korzystania z książek, czerpała z książki polskiej. Po jaką polską lekturę sięgała ludność Warmii i Mazur, nie mająca w większości odpowiedniego wykształcenia ani dość czasu, by go swobodnie poświęcać na czytanie, ani też dość zasobów pieniężnych, by regularnie nabywać książki.

Dokładne zbadanie problemu pozwoli ustalić także swego rodzaju geografie rozsiewu książki w języku polskim, wykaże miejscowości i rodziny, w których powstawały jej większe skupiska.

W celu sondażowego wnikięcia w te zagadnienia przebadano w bibliotekach Muzeum Warmii i Mazur i Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie wpływy książki z ostatnich dziesięciu lat (uwzględniając zarówno zakup, jak i dary) pochodzących z naszego regionu. Sondażem objęto wpływy liczące od kilku do kilkudziesięciu książek, pochodzące z jednego źródła, zwykle z pozostałości biblioteczki domowej jakiejś rodziny (jak Kwasów ze Skajbot, czy Ziemeckich ze Stękin) lub jednej osoby (Alojzego Śliwy). W badaniach brano pod uwagę jedynie książki w języku polskim produkowane poza terenem Prus Wschodnich (pomijano więc wydawnictwa z Królewca, Czillen, Morağa,

¹⁰ H. Gruchot, *Zur Geschichte des Jesuiten Kollegiums zu Braunsberg. Verzeichniss der Braunsberger Drucke*, Braunsberg 1887; J. Bender, *Geschichte des braunsberger Buchhandels und Buchdrucks in früher Zeit bis gegen Ende des vorigen Jahrhunderts* nebst bibliographischen Notizen über die in Braunsberg erschienenen Bücher, Neue Preussische Provinzialblätter, 3 Folge, Bd. 10, Königsberg 1865; E. Brachvogel, *Die Bibliotheken der geistlichen Residenzen des Ermlands*, (odb. z *Königsberger Beiträge Festgabe zum 400-jährigen Jubelfest der Stats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg*, Königsberg 1929).

¹¹ Leonard Jarzembowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń 1971; J. Wojtkowski, *Kustos Warmiński Tomasz Werner z Brantewa i jego księgozbiór*, KMW, 1961, nr 3/4, ss. 365–375; Józef Trypućko, *Próba rekonstrukcji biblioteki kolegium jezuitckiego w Brantewie wywiezionej w r. 1626 do Szwecji*, w: *Dawna książka i kultura*, Wrocław 1975, ss. 207–220.

¹² S. Flis, *Kopernikowski inkunabuł medyczny w Olsztynie*, KMW, 1970, nr 4, ss. 589–606; J. Wojtkowski, *Biewłarz Kromera*, KMW, 1957, nr 3, ss. 169–174.

Braniewa, Olsztyn itp.), a więc w Niemczech i na ziemiach polskich. Czasokres wydań tego piśmiennictwa określono na lata 1870—1918.

Przebadane egzemplarze pochodzą z 30 miejscowości, w tym z 8 miast i miasteczek (Olsztyn, Pasym, Dobrze Miasto, Barczewo, Mikołajki k/Mragowa, Kętrzyn, Szczytno, Giżycko) i 22 wsi¹³. Do bibliotek Muzeum i OBN wpłynęło z omawianych źródeł ponad 400 druków, z czego 198 wydanych w interesującym nas okresie, tj. latach 1870—1918. W tym było 47 książek wydanych na terenie Niemiec, a 151 na obszarze ziem polskich. Najwięcej wydawnictw w języku polskim wytloczonych w Niemczech pochodzi z Berlina (18 egzemplarzy) i Halle (8 egzemplarzy), z Hamburga, Lipska i Monachium po 3 egzemplarze. W innych miejscowościach Niemiec wydano po jednym lub 2 egzemplarze¹⁴.

Właściwie wszystkie książki tłoczone na terenie Niemiec zawierają teksty religijne. Jedyń wyjątek stanowi kilkustronicowa broszura, której autorem był Karol Maćkowski, a tytuł brzmi *Ostatni dyktator Polski* (Bohum b.r. „Wiarus Polski”) poświęcona biografii Langiewicza. W księgozbiorach domowych znajdowało się 21 egzemplarzy Biblii, zarówno pełnych edycji jak i tylko *Nowego Testamentu* oraz jedna *Ewangelia św. Mateusza* w przekładzie Jakuba Wujka (Lipsk 1898) i jedna *Księga Psalmów* (Berlin 1898).

Z pozostałych wydawnictw dewocyjnych zasługuje na uwagę 5 egzemplarzy zbioru kazań opracowanych przez ks. M. Skowronka *Ja i mój dom będącymi służyli Panu —, kazania podług Postylli Domowej Marcina Lutra* (wszystkie drukowane w Berlinie w różnych latach), 2 egzemplarze Jana Fryderyka Staraka *Ręczna księga na każdy dzień czasu dobrego i złego —*, w przekładzie O. Gerssa (Rëutlingen b.r.) i 3 egzemplarze książki *Droga do Chrystusa* (Hamburg 1907 i 1913), której autorką była Ellen Gould White. W 1900 roku w Eisleben ukazała się Johna Bunyana *Ta święta wojna prowadzona od Pana Boga przeciwko diablowi*. Wśród pozostałych druków przyciąga uwagę zbiorek *Modlitwy codzienne w czasie wojny* (Monachium 1914) i *Katolicki kancjonał — wydanie dla Warmii*, zestawione przez ks. Walentego Barczewskiego.

W omawianej grupie książek zaledwie 12 egzemplarzy adresowano do katolików, pozostałe były przeznaczone dla czytelników wyznania ewangelickiego. Proweniencyjnie zaś 15 wydawnictw dotarło do OBN lub Muzeum z księgozbiorów warmińskich pozostałe — z Mazur.

Zestaw wydawnictw drukowanych na ziemiach polskich jest nie tylko znacznie większy, gdyż liczy 151 egzemplarzy, ale również charakteryzuje się większą rozpiętością tematyczną. W odniesieniu do miejsc wydania druki pochodziły: z Poznania — 28, Warszawy — 24, Krakowa — 22, Mikołowa — 14, Grudziądza — 11, Torunia — 9, Góry św. Anny — 7, Gniezna — 6, Chełmna — 5, Wrocławia — 4, Lwowa — 3, z Pelplina i Wadowic po 2, z Wilna, Gdańska, Częstochowy, Bytomia, Tarnowa i Kościerzyny po jednej, a 8 książek ma niezidentyfikowane miejsca druku (braki kart tytułowych lub defekty). Tematyczny podział przedstawia się następująco: druki religijne i dewocyjne — 81, książki historyczne — 28, literatura piękna — 19, przeznaczone dla szkół — 9, kalendarze — 8, poradniki — 6.

¹³ Brąswald, Łapki, Stare Kawkowo, Butryny, Blesowo, Węgój, Jonkowo, Prawdowo, Najdymowo, Stryjewo, Gietrzwałd, Gady, Woryty, Unieszewo, Barczewko, Lamkowo, Stanciewo, Stękińy, Ruszajny, Gilawy, Dłużec, Zelwagi.

¹⁴ Po 2 egzemplarze pochodzą z drukarni w Reutlingen, Duermen, Witembergii, Galii, po jednym z Eisleben, Kolonii, Bohum i Dortmundu.

W pierwszej, największej grupie książek przygniatającą większość stanowi różnego rodzaju modlitewniki i rozważania przeważnie dla katolików. Można więc przyjąć — tym bardziej że świadczy o tym proweniencja tych książek — iż były to wydawnictwa w większości trafiające na Warmię. Wyraźnie rysuje się tutaj spora liczba hagiografii, w tym 5 egzemplarzy Piotra Skargi *Żywotów Świętych* (różne miejsca druku i lata wydania) i jeden egzemplarz *Żywotów Świętych* w opracowaniu O. Bistschmanna wydany u Miarki w Mikołowie (b.r.). Wyraźną poczytnością cieszyły się książeczki do nabożeństwa opracowane przez Jana Chrzászcza, których było 8 egzemplarzy, w tym po 2 egzemplarze *Ratuj duszę swoją* (Góra św. Anny 1915), *Wiara, nadzieja i miłość* (Warszawa 1889 i tamże 1899), *Ratuj dusze w czyscu cierpiące* (Góra św. Anny 1915), *Książeczka misyjna* (Góra św. Anny 1902). Tegoż autora była również *Książeczka wojenna — skuteczne modlitwy podczas wojny* (Góra św. Anny 1915). W tym samym miejscu i roku zostały wydane *Pieśni nabożne w czasie wojny europejskiej roku 1914—15*. W tej samej grupie wydawnictw odnotować należy 2 druki autorstwa ks. Walentego Barczewskiego *Chleb anielski. Książeczka do nabożeństwa* (wyd. 3 Warszawa, po 1905) i *Nowa reguła trzeciego zakonu św. Franciszka* (Pelplin 1885). Na uwagę zasługują również Mieczysława Noskowicza *Pamiętka z Gietrzwałdu* (Poznań 1918) i Stanisława Lisieckiego *Św. Wojciech w Katedrze Gnieźnieńskiej* (Poznań 1915) oraz książeczka do nabożeństwa *Anioł stróż* (Grudziądz 1887, Jalkowski) opatrzona pięciątką księgarńi polskiej Andrzeja Samulowskiego w Gietrzwałdzie.

Z wydawnictw przeznaczonych dla ewangelików odnotowano tylko jeden egzemplarz *Biblii* (Warszawa 1890) oraz 3 egzemplarze *Kazania albo wykłady porządne* —, Samuela Dambrowskiego (Toruń 1899 i 2 egz. tamże 1896).

Z powyższego przeglądu wynika, że napływ polskich druków religijnych na tereny Warmii był liczniejszy niż na Mazury. Przyczyną było zapewne o wiele większe nasycenie Mazur tego typu wydawnictwami drukowanymi przez miejscowe drukarnie. Zaspakajały one społeczne potrzeby na polską książkę religijną. Warmia zaś widocznie w mniejszym procencie w stosunku do potrzeb była nasycona polską książką modlitewną wydawaną na jej obszarze, stąd większy import z innych ziem polskich.

Drugą pod względem liczebności grupę książek stanowią wydawnictwa historyczne. Najwięcej bo aż 8 książek dotyczy obchodów grunwaldzkich w 1910 roku (3 drukowane w Krakowie, 3 w Poznaniu, po jednej w Warszawie i Lwowie). Są wśród nich opracowane przez Jasława z Bratkowa [Bratkowskiego] *Album jubileuszowe Grunwald* (Poznań 1910) i *Grunwald — szkic historyczny* (tamże 1910), Witolda Czermaka *Grunwald* (Lwów 1910), Mieczysława Offmańskiego *Grunwald — monografia historyczna* (Warszawa 1903); kryjącej się pod pseudonimem Lechita, Anny Neumann *W przeddzień rocznicy Grunwaldu* (Kraków 1910), Jana Szkodzińskiego *Grunwald 1410—1910. Dla ludu i młodzieży* (Kraków 1910). Z innych prac historycznych trzeba wymienić Wojciecha Kętrzyńskiego *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* (Lwów 1882), Tadeusza Korzona *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta* (Kraków 1887) i popularne opracowania jak: Czesława Pieniżka *Polska i Krzyżacy* (Kraków 1910), Józefa Chociszewskiego *Dzieje narodu polskiego dla ludu polskiego i młodzieży, czy broszurę Trzeci rozbiór Polski 1795—1895. Na setną rocznicę dla ludu polskiego opisał H.* (Poznań 1896). Obok nich widzimy Macieja Gawędy *Krzyżacy dziejowi i Krzyżacy współcześni* (Toruń 1914) i kilka monografii poświęconych wielkim Polakom (w tym 2 o Staszicu,

po jednej o Kościuszcze, Maurycem Mochnackim i Juliuszu Kossaku). Zaledwie 3 książki dotyczyły historii powszechnej. Proweniencję 13 z omawianych wydawnictw należy wiązać z Mazurami, pozostałych 15 — z Warmią.

Do szeroko pojętej beletrystyki można zaliczyć 18 książek. Odnajdujemy wśród nich obok 3 egzemplarzy mickiewiczowskiego *Konrada Wallenroda* (1 egz. Warszawa br., 2 Poznań 1887 i 1890), nazwiska Sienkiewicza (*Nowele*, Warszawa 1905; *W pustyni i w puszczy*, tamże 1911), Rodziewiczówny (*Czarny chleb*, Poznań b.r.). Większość stanowiły jednak powieści typu „literatura dla ludu” lub wręcz — straganowa. Wśród nich widzimy: Jan Dziryt *Okruchy. Zbiór opowiadań dla małych dzieci* (Poznań 1897), Maria Weryho *Cztery pory roku w pogadankach z dziećmi w domu i ochronie* (Warszawa b.r.), czy Szmidta *Ludwik mały wychodźca* (Grudziądz b.r.) lub *Biąd Magdaleny* —, (Poznań 1888) czy *Wizyta nieboszczyka* (b.m.r.n.d — defekt karty tytułowej) albo *Pobrzebana żywcem, powieść dla katolickiego ludu z życia biednych Murzynów w Afryce* (Mikołów b.r.). 10 z omawianych książek pochodzi z terenu Warmii, 8 z Mazur.

Do wydawnictw przeznaczonych dla szkół zaliczono 9 książek, wśród nich znajduje się *Toruński elementarz polski z obrazkami — dla dzieci uczących się w szkołach tylko po niemiecku* (Toruń b.r., 2 egz.) i *Druga książka do czytania. Czytanki po elementarzu* (Wrocław b.r.), *Józefa Chociszewskiego Historia dawnej Polski w króciuchnym zarysie dla dzieci polskich* (Gniezno 1902) oraz *Józefa Ławickiego Wypisy do tłumaczenia z niemieckiego na polskie i z polskiego na niemieckie* (Gniezno 1872) i wydany w Krakowie (b.r.) *Spiewnik szkolny*. Z omawianych wydawnictw 6 znajdowało się w rękach rodzin warmińskich, 3 — mazurskich.

Wbrew spodziewaniu nieliczne okazały się kalendarze, które przecież (szczególnie na Mazurach) miały długoletnią tradycję i cieszyły się popularnością. Kalendarzy było zaledwie 8, w tym 3 wydawane w Mikołowie „Kalendarze mariańskie”, z pozostałych wymienić można „Kalendarz dla rodzin chrześcijańskich na rok pański 1915” (Mikołów b.r.) i „Kalendarz na rok 1906. Skarb domowy. Rocznik dla rodzin polskich” (Mikołów 1905).

Ostatnią najmniejszą grupę wydawnictw stanowią różnego rodzaju poradniki, popularne książki i broszury przeznaczone do praktycznego stosowania. Tego rodzaju wydawnictw było zaledwie 6 egzemplarzy, w tym 2 dotyczyły rolnictwa (Ignacego Łyskowskiego *Trzy nauki gospodarskie napisana dla włościańskich gospodarzy*, Poznań 1883 i Kazimierza Miczyńskiego *Rołnik wzorowy*, Lwów 1899). Wśród tych wydawnictw znajdowała się też książeczka *Józefa Chociszewskiego Mały adwokat domowy* (Poznań 1880) i *Poradnik podatkowy dla praktycznego użytku* (Bytom 1902). W omawianych wydawnictwach połowa pochodziła z bibliotek domowych Warmii, połowa — z Mazur.

Nawet pobieżny przegląd zachowanych książek pochodzących z warmińskich i mazurskich księgozbiorów domowych pozwala na wysunięcie pewnych wniosków. Wśród, drukowanych w Niemczech publikacji w języku polskim, jako miejsca wydania dominują Berlin i Halle, z terenów Polski najwięcej książek docierało z Poznania, Warszawy, Krakowa, Mikołowa i Grudziądza. Daje się zauważyć poczytność pewnych autorów. Są to np. Skowronek i Stark (książki wydawane w Niemczech). Widoczna jest popularność niektórych autorów polskich, i w kraju wydawanych, jak *Żywoty Świętych* Piotra Skargi, czy modlitewniki opracowane przez Jana Chrzęszcza i Warmiańska ks. Walentego Barczewskiego. Poczytnością cieszyła się literatura po-

pularyzatorska opracowana przez Józefa Chociszewskiego. Wśród książek historycznych wyraźnie dominują utwory treściowo związane z regionem, a szczególnie z Grunwaldem. Zapewne na ich rozpowszechnieniu i poczytności zaważyły mające charakter ogólnopolski krakowskie uroczystości grunwaldzkie w 1910 roku.

We wszystkich bibliotekach domowych tak na Warmii, jak i Mazurach przeważało piśmiennictwo religijne i umoralniające oraz literatura jarmarczna.

W świetle powyższych rozważań nasuwa się poważny problem badawczy, możliwy do zrealizowania jedynie przy podjęciu długofalowej pracy zespołowej. Wydaje się, że bardzo istotne znaczenie ma przebadanie napływu książki polskiej, a wcześniej także i poloników (w szerokim estreicherowskim pojęciu) na teren Warmii i Mazur. Pozwoli to bowiem na dokładniejsze wniknięcie nie tylko w zagadnienia percepcji książki i zainteresowań czytelniczych Warmiaków i Mazurów, ale również przyczyni się do poznania ich mentalności i poglądów. Wykaże czy, i w jakim stopniu, w różnych okresach książki polska wywierała wpływ na postawy społeczne, narodowościowe, ideologiczne i światopoglądowe mieszkańców naszego regionu. Wydaje się, że sygnalizowany problem czeka na szerokie, kompleksowe przebadanie go w całej rozciągłości historycznej.

ZUFLUSS DER POLNISCHEN LITERATUR NACH ERMLAND UND MASUREN IM XIX. UND ZU BEGINN DES XX. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

In den bisherigen Untersuchungen auf dem Gebiet der Bibliologie in Bezug auf Ermland und Masuren befasste man sich nur in ganz kleinem Umfang mit dem Buch als wichtiges Element im Prozess der sprachlichen Kommunikation. Eine Untersuchung unter diesem Gesichtspunkt erlaubt es, sich über das Bücherverzeichnis der hiesigen Bevölkerung ein Bild zu machen und zugleich die Buchansammlungen auf den untersuchten Gebieten auszumachen. Um in das Problem einzudringen wurden in der Bibliothek des Wissenschaftlichen Forschungszentrums sowie im Museum die Einflüsse der Bücher regionalen Ursprungs innerhalb der letzten zehn Jahre untersucht. Man berücksichtigte allein das Schrifttum, das ausserhalb des Gebiets Ostpreussen entstand, also in Deutschland und Polen und in polnischer Sprache veröffentlicht wurde. 198 Drucke entstammten aus der uns interessierenden Zeitspanne d.i. 1870—1918. und erfüllten die entsprechenden Bedingungen.

152 Drucke waren in polnischen Gebieten gedruckt, 46 in Deutschland. Der grösste Teil von ihnen kam aus Posen (29), Warschau (24) und Krakau (22), Berlin (18) und Halle (8). Vorherrschend waren religiöse Literatur, historische Bücher, Belletristik. Eine grössere Anzahl von Büchern floss nach Ermland als nach Masuren.

Das hier angeschnittene Problem wartet auf eine breite, historische und umfassende Untersuchung.